

Petr Zídek, LIDOVÉ NOVINY, 14.2.2004

Zpověď měšťana

Románová biografie Sándora Máraie popisuje vrchol a pád jedné sociální třídy

Zpověď maďarského spisovatele Sándora Máraie (1900 - 1989) mistrovsky líčí zaniklý svět evropského měšťanstva počátku dvacátého století.

"Dvoupatrových domů bylo ve městě všehovšudy tucet: ten, ve kterém jsme bydleli my, dvoje kasárna pro honvédy a ještě několik veřejných budov." Město, o němž je řeč, jsou Košice, kde se Sándor Márai 11. dubna 1900 narodil v rodině úspěšného advokáta a pozdějšího senátora v československém parlamentu Gézy Grosschmida. Regionální centrum "Horní země", mající v té době kolem čtyřiceti tisíc obyvatel, prožívalo právě svou "belle époque".

Zpověď začal Márai psát krátce po třicítce a zachytil v ní své osudy od dětství do roku 1928, kdy se vrátil z mnohaletého pobytu v cizině domů - nikoli přímo do rodného města, ale do Budapešti. Navýsost literární text má v řadě pasáží téměř socio-historické parametry. Středobodem první části vyprávění je právě onen moderní dům, v němž Máraiova rodina žila.

Se zaujetím historika architektury popisuje autor dispozice domu a jeho vybavení, od elektrického čerpadla na vodu přes ústřední topení až po kložety pro služebnictvo. Pak se promění v sociologa, jehož zajímají nájemníci a jejich vztahy: v přízemí chudá rodina ortodoxních židů a noční "kavárna" nevalné pověsti, v prvním patře banka a Grosschmidovi (jméno Márai podle saské vesnice, z níž pocházeli matčini předci, začal autor používat až v dospělosti), v druhém patře povýšení, uzavření a velmi bohatí liberální židé. Jací klienti chodí do banky a jací do kavárny? Jaké vztahy mají obě židovské rodiny?

Když autor řádně prozkoumá dům, zavede čtenáře do bytu. Dozvíme se, kolik má místností, jak jsou zařízené, jak vypadal rituál rodinné snídaně a proč se měšťanstvo v té době koupalo "zpravidla jen při nemoci nebo o svatbě". Celá jedna rozsáhlá kapitola je věnována domácí knihovně, oblíbené četbě otce i matky a způsobu, jakým měšťané tehdy knihy získávali. V kapitole o služkách autor dokonce cituje zákon z roku 1876, který upravoval jejich postavení vůči zaměstnavatelům.

Páni a kmáni

Čím se vyznačoval měšťan Máraiova dětství? Byl liberální, ale ctil tradice, kosmopolita neodtržený od vlasti, vědomý si své společenské výlučnosti, ale zároveň neokázalý a střídavý. Od nižších tříd ho dělila nepřekonatelná propast. I košické korzo bylo rozděleno na dvě poloviny: "Po jedné straně dlouhé Hlavní ulice se procházelo panstvo, po druhé straně lid služebný, infanteristi a vůbec nižší společnost."

O rozdělení společnosti neměli žádné iluze ani nejmenší: "V Abecedě a čítance, kterou pro žáčky prvních tříd obecné školy sestavili prozíraví pedagogové, dva obrázky pána a kmána hned na první straně ilustrovaly rozdíl mezi panstvem a prostým lidem: pán měl na hlavě cylindr, na sobě pantalonky a přes ruku špacírku; malý kmán v gatích vedle něho pláče a pěstmi si utírá slzy, máje k smutku nepochybně dost důvodů..."

Událost, která tento zpola patriarchální svět, na nějž s nostalgií vzpomínaly další generace, rozvrátila, jako by ve Zpovědi chyběla. Válka, tím méně válka světová, nebyla součástí měšťanské civilizace. První díl knihy uzavírá Márai scénou slavnosti na zahradě letního domu, kde blahobytní měšťané pokuřují doutníky, pojídají koláče, srkají kávu se smetanou a z nedaleké výletní restaurace zní cikánská hudba. Idylu naruší příjezd husara s dopisem: "Podžupan roztrhl obálku, pak se zvolna vrátil do ambitu, na prahu zůstal stát, mlčel. Byl na smrt bledý; černé vousy nosil zastřižené po vzoru Kossutha - a z toho smutečného rámu nyní svítila jeho smrtelně bledá polekaná tvář. ‚Co se děje, Endre?‘ otázal se můj otec a pokročil blíž k němu. ‚Zabili následníka trůnu,‘ pravil a nervózně mávl rukou. V nastalém hrobovém tichu zazněla muzika tak blízko, jako by cikán vyhrával přímo v naší zahradě. Všichni seděli nehybně kolem stolu, v rukou hrnečky s cibulovým vzorem, v pohybu ustrnulém na jakémsi mrtvém bodě, jako v němohře. Sledoval jsem otcův pohled; vyveden z míry zvedl oči vzhůru. Nebe bylo světle modré řídkou letní modří. A úplně bezoblačné."

Druhý díl pokračuje až rokem 1919. Válka vstupuje do děje jen v krátkých vedlejších větách. Mimochodem se tak dozvíme, že autor byl na jaře roku 1918 odveden a že šestnáct jeho spolužáků stihlo ještě padnout na sočské frontě. Nebo že jeho nejzamožnější strýc, vídeňský profesor filozofie a filantrop, zemřel ve třetím roce války "doslova a do písmene hlady" poté, co rozdál chudým vše, co měl.

K nikomu nepatřím

Zpověď je z podstaty žánr introspektivní. Zkoumání jedné třídy Máraiovi v posledku slouží jako rámec zpytování sebe samého. Tématem knihy je především spisovatelova osamělost, bez níž si nedovede představit tvůrčí činnost. "Samota je základní buňkou spisovatelského organismu," píše Márai.

Počátky své osamělosti autor vidí v narození mladší sestry, která jej v šesti letech připravila o výsostnou pozornost dospělých. "Žil jsem v ukřivděné a bezradné osamělosti, tak nějak vyklopen z teplého rodinného hnízda, a už jsem do něj nedokázal najít cestu zpět." Ve čtrnácti letech dokonce utekl z domova a rodiče jej za trest poslali do přísné internátní školy v Budapešti. Tím jej ovšem nevyлéčili - po letech resumuje svůj životní pocit těmito slovy: "K nikomu nepatřím. Nemám jediného člověka, přítele, ženu, příbuzného, jejichž přítomnost bych dokázal snášet po delší dobu; není žádné lidské společenství, cech ani společenská třída, v níž bych si uměl najít své místo."

Samota a těkání vyplňují i Máraiova léta studií v Německu. Místo přednášek na univerzitě v Lipsku navštívuje především Kaffee Merkur, kde horečně pročítá všechny noviny (do kavárny prý chodilo půl tisíce titulů), objevuje básníky a spisovatele, také Otokara Březinu a Franze Kafku, kterého vzápětí překládá do maďarštiny, píše básně a fejetony.

Ve Výmaru nasává goethovskou atmosféru, ve Frankfurtu proniká takřka proti své vůli mezi místní smetánku a skoro mimochodem se stává stálým přispěvatelem věhlasného listu Frankfurter Zeitung. V Berlíně je svědkem hyperinflatione, ruiniující střední vrstvu a její morálku, hodně pije a denně střídá milenky. Z neklidu jej nevyvede ani sňatek s Lolou Metznerovou, s níž nakonec prožije více než šedesát let.

Cizí lidé

Po svatbě odjíždějí novomanželé na tři týdny do Paříže - zůstávají tam šest let. Přestože Sándor píše pro několikery noviny, neustále se potýkají s nouzí. Francouzskou zkušenost Márai zpracoval později v románu Cizí lidé, který vyšel česky již v roce 1936 (v překladu Arna Krause). Tato čirá fikce má s "románovým životopisem" mnoho styčných bodů: Hrdina románu také jako Márai cestuje s kaktusem, bydlí v hotelu na ulici Vaugirard, chodí do Café Dôme a pronáší "máraiovské" sentence typu: "Naučil jsem se, že největší luxus je být sám."

Román vypráví příběh Mad'ara, který se marně snaží proniknout do francouzské společnosti. To se zcela nepodařilo ani autorovi: "Cizinec se mohl naučit jejich jazyku, jejich způsobům; tajemství jejich chování však nerozluštil nikdy," píše Márai ve Zpovědi o Francouzích.

Zpověď je symbolicky uzavřena smrtí otce, po níž si autor uvědomí, že odešel jediný člověk, k němuž měl osobní vztah, vztah, "nad nímž nelze jen tak mávnout rukou". Tato událost přiměje Máraie k hořkému bilancování stavu měšťanstva: "Společenská třída, do které jsem se narodil, pomalu splývá se třídami, jež jsou právě na vzestupu; úroveň její kultury za posledních dvacet let strašlivě upadla, náročnost civilizovaného člověka je na ústupu. Ideje, v něž jsem se učil věřit, se den co den ocitají na smetišti jako vyhozené haraburdí; nad ohromnými plochami někdejší civilizace vítězí teror půdové stádnosti." (Připomeňme, že tato slova byla napsána na konci první poloviny 30. let.)

Podobné lamentování pronáší i Konrád, postava novely Svíce dohořívají, jejíž reedice vrátila v 90. letech Máraie do první ligy evropských spisovatelů: "Všichni zemřeli, odešli, vzdali to, na co jsme přísahali. Existoval svět, pro který mělo smysl žít a umírat. Ten svět umřel. Ten nový je mi lhostejný."

Byl nový svět lhostejný i Máraiovi? Určitě ne. "Chci do poslední chvíle, dokud ještě udržím pero v ruce, svědčit o tom, že byla doba a bylo několik generací, jež hlásaly triumf rozumu nad pudy a věřily v odbojnou sílu ducha, který dokáže brzdit sebevražednou touhu stáda," píše v závěru Zpovědi. Tomuto životnímu programu zůstal nepochybně věrný až do konce. Zemřel vlastní rukou 21. února 1989 v americkém San Diegu.

KNIHA TÝDNE

Sándor Márai - ZPOVĚĎ

Přeložila Dana Gálová.

Vydalo nakladatelství Academia, Praha 2003, 422 strany.

Foto popis: Kassa (Košice) Máraiova dětství. Hlavní ulice (1), Andrásyho palác z roku 1899 s proslulou kavárnou (2), Jakabův palác postavený ve stejném roce, v němž bylo v dubnu - květnu 1945 sídlo prezidenta Beneše (3), a barokně-klasicistní stará radnice z roku 1789 - 1790 (4).

Foto autor: Repro LN